

**CÂTEVA CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNUI MANUSCRIS ARDELEAN DIN
SECOLUL XVII:
ZACONICUL MITROPOLIEI BĂLGRAULUI**

Zaconicul, un manuscris de o factură deosebită în ceea ce privește conținutul și destinația, face parte din colecția Bibliotecii Academiei Române filiala Cluj, fiind înregistrat la cota Ms. rom. 211. Alcătuită în preajma Mitropoliei bălgrădene, această colecție de legi s-a vrut a fi un statut în virtutea căruia să existe și să funcționeze Biserica românilor din Ardeal. Conceput în acest fel, manuscrisul ar fi trebuit să cuprindă hotărârile dietale, princiare sau elaborate de soborul mare referitoare la funcționarea diferitelor instituții care compuneau Biserica românească, precum "și alte legi carele să fac fără de săborul mare, vlădica cu titorii și cu giurații scaunului" - adică legislația cu caracter mai restrâns, determinată de problemele ivite între întrunirile soborului mare, care reprezenta instanța supremă în Biserica ardeleană.

Publicat în întregime de Timotei Cipariu¹ și parțial de Nicolae Popovici² și Mihai Colotelo³, manuscrisul a fost considerat o copie, iar în privința paternității originalului, ultimul autor citat l-a atribuit mitropolitului Sava Brancovici⁴. Există însă motive care pun sub semnul întrebării amândouă aceste concluzii.

În ceea ce privește paternitatea, este semnificativ de remarcat că numele mitropolitului Sava Brancovici este amintit în text doar la persoana a treia și mai mult sub formă de reper cronologic: întâi în legătură cu data când a fost introdusă în Biserica românească instituția "titorilor adevărați și giurați" ("în vlădicia mitropolitului Sava Brancovici"), iar a doua oară în legătură cu data când titorii au preluat "bunul beserecii" de la același mitropolit, în 6 iulie 1679. Astfel, din context rezultă că tot ceea ce ține de Sava Brancovici și de păstoria lui se plasează înainte de redactarea *Zaconicului*. Cu toate acestea, acceptând că, datorită situației dramatice în care și-a încheiat păstoria, vlădica Sava nu putea să alcătuiască această colecție de legi după demiterea sa, în 1680, Mihai Colotelo consideră că *Zaconicul* a fost conceput "înainte de 6 iulie 1679, dar în tot cazul după ținerea soboarelor din 1675, căci nici înainte nici în timpul acestor soboare nu se face nici o amintire despre *Zaconic*"⁵. În treacăt, amintim că nici după aceste soboare nu se face nici o referire la el. "Deoarece originalul scrierii s-a pierdut - continuă autorul citat - putem presupune că copia *Zaconicului* poartă data când a fost copiată de pe original". Deși fraza nu este foarte clară, din context pare să rezulte că autorul se referă la data amintită în introducere - 1680, uitând că în partea finală apare consemnat anul 1688. Dacă mai adăugăm și faptul că între bunurile Mitropoliei consemnate în *Zaconic* sunt amintite cărți tipărite în 1682-1683 și donații făcute în 1684 și 1688, forma în care s-a păstrat manuscrisul nu mai poate fi considerată o copie; ea obține cel puțin statutul de prelucrare. Pornind de la aceste considerații preliminare, considerăm că revizuirea celor două concluzii devine necesară.

În ceea ce privește textul *Zaconicului*, deși sunt anunțate 11 capitole, el cuprinde doar introducerea, care acoperă recto-ul și jumătate din verso-ul primei file, partea întâi și titlul celei de-a doua părți, scrise pe prima jumătate a recto-ului celei de-a doua file, restul rămânând gol, și partea a patra, împărțită în subcapitole, care se întinde pe filele 3-4, recto-ul filei 5 și câte o jumătate din recto-ul filelor 6 și 7, restul rămânând de asemenea gol (vezi Planșa I/a-j).

Pornind de la afirmațiile lui Mihai Colotelo expuse mai sus și considerând *Zaconicul* o copie, va trebui să atribuim introducerea copistului, care afirmă clar: "Început-am a scrie când au fost anii Domnului 1680". El intervine astfel cu un text în care dă toate elementele pe care le consideră necesare pentru fixarea

¹ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești. Pentru istoria beserecei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855, p.257-263.

² Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol.I, partea I și II., Arad, 1925, prima anexă.

³ Mihai Colotelo, *Zaconicul Sfântului ierarh Sava Brancovici*, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXIX, 1961, nr.7-8, p.755-774.

⁴ Concluzia a fost acceptată și preluată de istoriografia ecleziastică (vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p.169).

⁵ Mihai Colotelo, *op.cit.*, p.759.

în timp a momentului când a început redactarea: data (iulie 1680), evenimentul care s-a produs atunci (alegerea mitropolitului Iosif Budai) și persoanele care dețineau principalele funcții în ierarhia ecleziastică românească (notarul soborului mare, titorii și jurații). Un asemenea conținut nu avea cum să figureze în presupusa formă originală alcătuită de mitropolitul depus în 1680. Același lucru se poate spune și despre partea a patra, un inventar al bunurilor Mitropoliei care, după cum rezultă din context, a fost alcătuit de titori în momentul în care arhiereul le-a predat obiectele. A mai luat în discuție paternitatea mitropolitului Sava Brancovici asupra textului de mai puțin de o jumătate de pagină cât cuprinde capitolul unu ni se pare lipsit de seriozitate.

În ciuda aparențelor, forma fragmentară în care ni s-a păstrat textul dobândește un caracter unitar dacă ținem seama de conținutul său. Dacă s-a dorit realizarea unei copii, apare nefirească graba cu care copistul a trecut de la capitolul unu la capitolul patru, lăsând totuși spațiul necesar pentru introducerea ulterioară a părților omise. Ținând cont de faptul că cele două capitole intermediare, ca și cele de la nr.5 încolo, urmau să trateze probleme legate de funcționarea instituțiilor ecleziastice românești, pentru care autorul trebuia să depună un efort de documentare, credem că aceste părți au rămas doar în stadiul de deziderat, fiind alcătuite numai acelea pentru care materialul se găsea la îndemână. În acest caz nu se justifică nevoia unei copii, sau cel puțin a unei reproduceri care să permită o interpolație a copistului. Introducerea și textul propriu-zis al *Zaonicului* devin astfel opera unei singure persoane.

Analizând manuscrisul din această perspectivă, constatăm că nici identitatea autorului nu mai este complet ascunsă. Astfel, el apare de trei ori la persoana I: în introducere ("început- am a scrie când au fost anii Domnului 1680"), în legătură cu inventarierea bunurilor Mitropoliei ("Măria sa... craiul Mihai Apafi... poruncitu-ne-au nouă titorilor cum să luom sama dela părintele mitropolitul Sava Brancovici de tot bunul besarecei") și în partea finală a inventarului (unde amintește un "rând de scule, care le-au făcut grecii... când am scris anii Domnului 1688"). Un element ne reține cu deosebire atenția: titorii. Ca îngrijitori ai averii Mitropoliei, ei se bucură de o deosebită considerație în ochii autorului, care simte nevoia să dea și numele deținătorilor acestei funcții, atât ale celor care au fost instituți primii, cât și ale celor care o îndeplineau în 1680. De remarcat că, în ambele cazuri, pe primul loc este amintit protopopul Ioan Zoba din Vinț, care deținea această funcție și în 1688. De altfel, el este singurul care apare în amândouă grupurile de titori și face legătura între anul întemeierii instituției și anul 1688, când a putut fi redactat textul, ceea ce ne face să credem că lui îi aparține manuscrisul în cauză. Ca titor al averii mitropoliei, Ioan Zoba avea nevoie de o listă a inventarului pe care îl gestiona. Dacă mai adăugăm că, în calitate de notar al soborului mare, el avea datoria de a alcătui actele Mitropoliei, ne apare cu atât mai firesc faptul că lui să-i fi revenit și sarcina de a alcătui o colecție de legi, așa cum s-a dorit a fi *Zaonicul*.

Această deducție logică poate fi verificată prin confruntarea* textului *Zaonicului* cu o însemnare autografă a protopopului din Vinț⁶, descoperită pe o filă a unui exemplar din *Evanghelia învățătoare* tipărită la mănăstirea Dealu în 1644, exemplar aflat astăzi în colecția de carte românească veche a Bibliotecii Battyaneum (vezi Planșa II). Scrisă aproximativ în aceeași perioadă cu textul *Zaonicului* (2 mai 1689), însemnarea prezintă față de acesta diferența că a fost făcută pe o hârtie de o mai slabă calitate, cu tendințe de sugativare și, mai ales, pe aceea că nu avea importanța pe care trebuia să o aibă *Zaonicul*, motiv pentru care acesta din urmă s-a bucurat de o redactare mult mai îngrijită.

Având ca autor și redactor aceeași persoană - Popa Ioan din Vinț - *Zaonicul* mai poate stârni încă semne de întrebare în ceea ce privește statutul său de original sau copie datorită inadvertenței între cele două date - 1680 și 1688 - prezente în introducere și în partea finală, date la care autorul afirmă că a scris, și datorită prezenței unei lacune pe fila 6^a, care dovedește că, în decursul copierii textului, a intervenit un cuvânt greu lizibil, din care copistul a reprodus doar finalul.

* Mulțumim domnilor Ioan Gabor și Mihai Alin Gherman pentru bunăvoința cu care ne-au acordat sprijinul în această confruntare.

⁶ Publicată deja de trei ori (de Cristina Bica, *Tipăriturile românești vechi existente în Biblioteca Battyaneum din Alba Iulia (Catalog)*, Apulum, XVIII, 1980, p.235, de Eva Mârza și Doina Dregheciu în *Cartea românească veche în Județul Alba. Secolele XVI-XVII. Catalog*, Editura Episcopiei Ortodoxe române a Alba Iuliei, 1989, p.88-89 și de Iacob Mârza, *Semnificația cărții în comunitățile rurale românești transilvane (secolele XVII-XVIII) în lumina însemnărilor: mentalitate și sensibilitate*, în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol"*, XXX, 1993, p.129-130), însemnării i s-a citit greșit data (28 mai 1684 în loc de 1689) și autorul (Popa Iosif din Vinț în loc de Popa Ioan).

În ceea ce privește datarea, se remarcă în ambele cazuri prezența verbului la timpul trecut: "început-am a scrie", "când am scris". Faptul că redactarea întregului text s-a făcut cu aceeași cerneală dovedește că *Zaonicul* a fost alcătuit pe baza unor însemnări anterioare, într-un interval scurt și posterior datei când a fost făcută însemnarea în legătură cu donația grecilor. Folosirea unor însemnări făcute în momente diverse este dovedită și de prezența în lista de inventar a două tăieturi aplicate pozițiilor 1 și 7, semn că obiectele înregistrate acolo nu mai existau în momentul alcătuirii *Zaonicului*, ci au fost copiate din greșeală de pe lista alcătuită în 1679.

Este foarte probabil ca una din aceste însemnări să nu-i fi aparținut protopopului din Vinț aceasta explicând și prezența lacunei de pe fila 6'. În legătură cu acest text, care constituie un subcapitol al inventarului, deși autorul anunță că va înșira un "rând de odăjdii, cărți, scule" pe care le-a dăruit Mitropoliei Bălgradului "măria sa luminatul și milostivul domnului nostru craiul"⁷, se pare că lectura a fost atât de dificilă încât a fost nevoit să renunțe, lăsând restul filei albe în vederea unei completări ulterioare. Spre aceeași concluzie ne conduce și prezența unui text foarte scurt: "*care pre r...*", aparținând altei persoane, care pare să fi avut și ea intenția de a reproduce lista obiectelor, dar a abandonat cauza din același motiv.

Ca o primă concluzie, *Zaonicul* ne apare astfel ca un manuscris original, alcătuit de protopopul Ioan Zoba din Vinț în ultimii ani ai deceniului nouă al secolului XVII. Conceput ca text juridic, el a rămas doar un inventar al bunurilor Mitropoliei, datorită neputinței autorului de a-și încheia documentația. Oglindă a transformărilor suferite de Biserica românească ardeleană până spre sfârșitul secolului XVII, el ne prezintă și o altă latură a personalității controversatului protopop autor, traducător și editor de cărți bisericești.

În noua sa ipostază, *Zaonicul* mai ridică încă o întrebare: de ce a fost scris? de ce a simțit Biserica românească nevoia unui statut propriu, când putea face apel la canoanele Pravilei? Un răspuns probabil poate fi sugerat de evenimentele din anii 1680 și 1688. Anul 1680 reprezintă momentul maxim al confruntării dintre mitropolitul Sava Brancovici și opoziția constituită în jurul său, în cadrul căreia un rol important a jucat și alcătuitorul *Zaonicului*. Procesul intentat mitropolitului a putut constitui un prilej pentru autodefinirea Bisericii ardeleni, în urma experienței acumulate prin contactele cu Reforma. Autor al unui program de înzestrare a Bisericii românești cu textele liturgice și catehetice cărora li se simțea lipsa, protopopul Ioan Zoba din Vinț vedea acest lucru realizabil prin întemeierea unei școli și a unei tipografii, acțiune în care a fost probabil sabotat de mitropolitul Sava Brancovici din rațiuni de ordin dogmatic, după părerea celor mai mulți dintre cercetători, nefiind totuși exclus ca un rol important să-l fi jucat și rațiuni de ordin personal. Că *Zaonicul* s-a vrut a fi o oglindă a noii identități a Bisericii ardeleni o dovedește faptul că, deși autorul avea în cea mai mare parte un material alcătuit în 1679, el afirmă că a început a scrie "când au fost anii Domnului 1680, luna iunie", adică tocmai în momentul desfășurării soborului (sau soboarelor) care a hotărât demiterea mitropolitului Sava Brancovici și alegerea noului mitropolit Iosif Budai.

Acestui moment trebuie să-i aparțină conceperea conținutului *Zaonicului* și redactarea primului capitol. Așa cum am afirmat mai sus, abandonarea proiectului s-a putut datora nevoii unei documentări "în căptălăniia Bălgradului", pe care autorul nu și-a mai putut-o permite din cauza consistenței activității cărturărești și administrative pe care trebuie să o fi desfășurat în anii următori, marcați de o intensă activitate tipografică și de o prelungită criză a Bisericii românești, care a cunoscut o rapidă succesiune de ierarhi, între care Ioasaf (1682-1683) este cel mai celebru, datorită procesului de destituire care i-a fost intentat.

Anul 1688 este semnificativ dintr-un alt punct de vedere. Actul din 9 mai, prin care Transilvania accepta de bună voie protecția împăratului de la Viena, a putut însemna pentru contemporani nu atât intrarea *de facto* a principatului în stăpânirea habsburgică, cât legalizarea activității misionarilor iezuiți, care acționau în spatele trupelor comandate de generalul Caraffa. Având în vedere *Zaonicul*, afirmația, altfel neargumentată, a lui Ștefan Meteș, cum că sub mitropolitul Varlaam (1685-1692) "începe

⁷ Există un document în acest sens emis de principele Mihai Apafi în 5 august 1680 și publicat de Ioan Lupăș în *Documente istorice transilvane*, vol.I, Cluj, 1940, p.389-390.

propaganda unirii cu Roma"⁸, pare să găsească credibilitate, deși ne aflăm cu zece ani înainte de actul unirii. Faptul că oficialitățile Transilvaniei luptau încă pentru evitarea încorporării în Imperiul habsburgic, "protecția" pe care o sugera "unirea" cu Biserica maghiară calvină și capacitatea Bisericii românești de a-și susține material programul de înzestrare cu cărțile necesare au putut să-l convingă pe protopopul din Vinț că pericolul catolic nu este iminent, alcătuirea *Zaonicului* fiind din nou abandonată datorită implicării intense a autorului său în activitatea tipografiei, care cunoaște un punct maxim în anul 1689.

Fără a avea pretenția că am elucidat problema, considerăm că, privit din aceste unghiuri de vedere, *Zaonicul* poate sugera mai bine transformările, marcate uneori de accente dramatice, pe care Biserica românească ardeleană le-a traversat la sfârșitul secolului XVII, transformări care au culminat cu momentul crucial al unirii cu Biserica Romei, atât de greu de înțeles în afara experienței dialogului cu Reforma.

ANA DUMITRAN

QUELQUES CONSIDÉRATIONS AU SUJET D'UN MANUSCRIT TRANSYLVAIN DU XVIIe SIÈCLE: LE *ZAONIC* DE LA MÉTROPOLIE D'ALBA IULIA

RÉSUMÉ

Le *Zaonic* est un manuscrit qui contient, d'une manière fragmentaire, les lois de fonctionnement de l'Eglise roumaine transylvaine, telles qu'elles étaient avant 1700. Il a été, jusqu'à présent, faussement attribué au métropolite Sava Brancovici et considéré une copie. Le texte, qui est original, a été attribué à l'archiprêtre Ioan Zoba de Vinț qui, à titre de notaire du grand synode de l'Eglise roumaine, avait l'obligation de rédiger les actes de la métropole et qui, en tant que curateur de la fortune de l'Eglise, est mentionné dans le *Zaonic* à la première personne du singulier.

Sa constitution a été déterminée par les événements des années 1680 et 1688, et il peut être considéré comme une tentative d'autodéfinition de l'Eglise roumaine transylvaine, à la suite du rapport avec la Réforme.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I a-j. - Le manuscrit du *Zaonic*

Pl. II. - Texte autographe de l'archiprêtre Ioan Zoba de Vinț, écrit sur un exemplaire d'une *Evanghelie învățătoare* imprimée à Dealu en 1644 (Bibliothèque Batthyaneum, Alba Iulia, cote F6 I4).

⁸ Ștefan Meteș, *Îstoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol.I (Până la 1698), Sibiu, 1935, p.319.

ЖЕЛЪПЪТЪ МОУХЪ

мира : шъ жаръ

- а — оуспяхарю бѣла тѣоу лапоа алъ ала роушъ
 в, оуспяхарю бѣоушннъ шъ бѣ кѣ флорнъ жъ тѣ шн
 кѣ тѣ тѣ оуш. шъ, нѣ тѣ рн бѣ оушъ тѣ; а оушъ;
 г — жаръ ашъ тѣ ашъ, шъ, нѣ тѣ рн бѣ оушъ а оушъ.
 ж — поа бѣ мѣ тѣ тѣ тѣ рн кѣ тѣ оушъ;
 з — оуспяхарю бѣ ашъ а оушъ лапоа алъ ала тѣ оушъ
 ласпѣ тѣ сараснъ роушъ кѣ флорнъ.

СЪЗДАИ : ВЪ Тѣ ШН :

- а — оуспяхарю а оушъ кѣ флорнъ бѣ ашъ. ламѣ нѣ
 ала роушъ кѣ флорнъ. шн ласпѣ тѣ, шн лапоа алъ;
 жъ тѣ шъ ала роушъ;
 в — Патрахъ роушъ бѣ ала кѣ флорнъ бѣ оушъ тѣ.
 шн тѣ рн мѣ а оушъ бѣ оушъ тѣ. жъ тѣ шъ бѣ ала
 а оушъ, шъ, нѣ тѣ рн ашъ;
 г — жаръ ашъ бѣ сараснъ шъ бѣ кѣ тѣ рн мѣ а оушъ
 бѣ оушъ тѣ. кѣ, шъ, нѣ тѣ рн ашъ;
 ж — жаръ роушъ кѣ флорнъ бѣ ашъ тѣ рн мѣ а оушъ бѣ а
 оушъ тѣ шъ прѣ оушъ, шъ, нѣ тѣ рн тѣ оушъ нн
 ашъ. жъ тѣ шъ кѣ ала роушъ шн тѣ оушъ
 с — Поа шъ бѣ кѣ флорнъ роушъ тѣ рн бѣ флорнъ
 прѣ оушъ бѣ сараснъ кѣ флорнъ. оуспяхарю бѣ а
 жъ тѣ шъ ала роушъ;
 з — оуспяхарю а оушъ кѣ, жъ, кѣ жаръ бѣ сараснъ шъ,
 нѣ тѣ бѣ оушъ ашъ шъ прѣ оушъ тѣ рн мѣ бѣ флорнъ
 тѣ

[illegible]

Planşa II.